

İKTİSAT SOSYOLOJİSİNİN DOĞUŞU VE YÜKSELİŞİ

Tolga KABAŞ*

Özet

İktisat sosyolojisine göre iktisat biliminin sosyal bir perspektif içermesi gerekir. Çünkü, ekonomi sosyal bir dünyanın parçası olduğundan toplumun geri kalan kısmından soyutlanarak incelenemez. İktisat sosyolojisinin yükselişini sağlayan kavram “gömülülük” olmuştur. Sosyal gömülülük kavramı, iktisadi davranışın yalnızca kar ve maliyet hesaplamasıyla yapılmadığını, gerçekte iktisadi davranışın insan ilişkileri ağı içinde gömülü olduğunu ifade etmektedir. İktisat sosyolojisine göre ekonomiler sınıf yapısı, güç, siyaset, kurumlar, kültür gibi faktörlerin içinde gömülüdür. Bu faktörler iş adamlarının, yöneticilerin, girişimcilerin, çalışanların piyasalarda nasıl davranacaklarını şekillendirmektedirler.

Abstract

According to economic sociology economics must include a social perspective. Because the economy is part of a social world and it can not be examined in isolation from the rest of the society. Economic sociology gained popularity again with the concept of "embeddedness". According to the concept of Social Embeddedness, economic behavior can not be reduced only to the calculation of profit and cost, economic behavior is embedded in a network of human relations. According to economic sociology economies are embedded in class structures, power, politics, institutions and culture. These factors shape the behaviour of businessmen, executives, entrepreneurs and employees in the market place.

1. Giriş

İktisat sosyolojisi Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim’in eserleriyle doğmuştur. Yaşadıkları dönemde kapitalizm, sanayileşme, kentleşme, hızlı teknolojik gelişme ve devrimler ile kurulan yeni dünya bu düşünürleri derinden endişelendirmiştir. Bu büyük düşünürler kültür, güç, ideoloji, din, sınıf yapısı gibi kavramları kullanarak eski iktisat sosyolojisinin en iyi bilinen eserlerini yapmışlardır. 19. yüzyılda iktisat sosyolojisine en büyük büyük katkılar sosyologlar tarafından yapılsa da iktisatçıların da disipline katkılar yaptığı görülmüştür. Schumpeter, “İktisadi Analizin Tarihi” adlı eserinde iktisat sosyolojisini yalnızca sosyoloji ile özdeşleştirmenin çok yanlış bir tutum olduğunu, iktisat sosyolojisinin iktisat biliminin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, aynı eserinde Schumpeter Klasik ve Neoklasik dönemde iktisatçıların iktisat sosyolojisine bazı katkıları olmasına rağmen, kurumları ve sosyolojik anlamda sınıf kavramlarını geliştirmediklerini belirtmiştir(Schumpeter,1954,Akt;Swedberg,1991,252-256).

*Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F.,İktisat Bölümü, tkabas@cu.edu.tr

Durkheim, Weber ve Simmel'in iktisat sosyolojisine yaptıkları büyük katkılara rağmen, 20. yüzyıl içerisinde sosyologlar iktisadın araştırma alanından çekilerek bu alanları profesyonel iktisatçılara bırakmışlardır. 1930'lardan 1970'lere kadar iktisatçılar ile sosyologlar arasında iletişim hemen hemen sona ermiştir. Çünkü, Neoklasik Teori Avrupa'daki Tarihçi Okul ve ABD'deki Kurumsal İktisat Okulu karşısında büyük bir zafer kazanmıştır. Ancak 1970'lerden itibaren iki disiplin arasında iletişimin arttığı; iktisatçıların sosyolojinin çalışma alanlarına ilgi duymaya başladıkları, sosyologların da tekrar ekonomik sorunları çalışmaya başladıkları görülmüştür. Böylece iki disiplinin ortak sınırları içerisinde önemli çalışmalar yapılmaya başlanmış, 1980'lerden itibaren iktisat sosyolojisi yeniden yükselişe geçmiştir(Kalleberg,1995,1208-1209).

Bu çalışmada göreceli olarak genç bir sosyal bilim dalı olan iktisat sosyolojisinin nasıl ortaya çıktığı ve yükseldiği anlatılacaktır. Ayrıca, bu çalışmada iktisat teorisinin sınırlılıklarına değinilerek iktisadi olayları anlamak için komşu disiplinlerden yararlanılmasının gerekliliğine vurgu yapılacaktır. Çünkü, iktisat ve sosyolojinin sınırlarını aşan, iktisat sosyolojisi çalışmaları günümüzde ekonomi ve toplumu daha iyi anlayabilmemizi sağlamaktadır. Bu çalışma ile sosyolojik ve iktisadi açıklamaları birleştirmek için iki disiplin arasındaki iletişimin artırılmasının önemli olduğu da gösterilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, çalışmanın son kısmında Türkiye'de Osmanlı toplumunun iktisadi zihniyetini açıklayabilmek için önemli çalışmalar yapan Sabri Ülgener'in katkılarına değinilecektir.

2. Yöntemler Savaşı (Methodensreit)

Adam Smith "Ulusların Zenginliği" adlı eserini yayınladığı yıllarda ekonomik alanlar ile sosyal alanlar arasında bir bölünme veya ayrım bulunmuyordu. 19. yüzyılda Almanya'da iki alanı da birlikte inceleyen Tarihçi Okul çalışmalarını sürdürmekteydi. İngiltere'de ise David Ricardo'nun başını çektiği bir grup iktisatçı soyut iktisadi analizler yapmaktaydı. 1800'lerin ortasında iktisadi insan (homo-economicus) kavramı bu iktisatçı grubu tarafından ortaya atılmıştı. Bu iki perspektif-Almanya'daki Tarihçi Okul ve İngiltere'deki soyut-tümdengelim dayanan okul- birlikte bulunmakta büyük zorluk yaşıyordu. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu iki grup "Yöntemler Savaşı (Methodensreit)" olarak bilinen büyük bir yöntem tartışmasına başladılar. Bu kavga 1880'lerde Almanya ve Avusturya'da başladı, sonra İngiltere ve Amerika'ya yayıldı(Swedberg ve Granovetter,2001,3-4).

Yöntemler savaşı olarak bilinen bu yöntem tartışması temelde ekonominin nasıl daha doğru çalışılabileceğiyle ilgiliydi. Matematik'in rolü, temel varsayımlar, tarih ve kurumlar tartışılan konular arasındaydı. Sosyologların sempati duyduğu Alman Tarihçi okulu iktisadi çalışmaların tarihsel ve kurumsal alanları içermesi gerektiğini de savunuyordu. David Ricardo'nun başını çektiği ve yöntem tartışmasını kazanan grup ise Marjinalistler olarak bilinmekteydi. Bu grup kurumları ve tarihi iktisadın araştırma

alanından çıkardı. Marjinalistlere göre iktisat bilimi tündengeline dayanmalı, matematiksel ve kantitatif olmalı, insan doğasıyla ilgili kesin ama basit varsayımlara dayanmalıydı. Yöntemler savaşını kazanan marjinalistler olarak bilinen ikinci gruba ait gelenek iktisat bilimini günümüze kadar yönlendirmektedir. 20. yüzyılın başlarında iktisat bilimi bugün bilinen şeklini almıştır ve daha sonra gelen akademisyenler marjinalistlerin geleneğine bağlı kalarak paradigmayı geliştirmişlerdir(Hass,2007,6).

Halbuki, iktisat sosyolojisine göre iktisat biliminin sosyal bir perspektif içermesi gerekir. Çünkü, ekonomi sosyal bir dünyanın parçası olduğundan toplumun geri kalan kısmından soyutlanarak incelenemez. Ancak, akademik iktisatta tam tersi olan görüş on yıllar boyunca benimsenmiştir. Marjinalistlerin yöntem tartışmasını kazanmalarından itibaren iktisat biliminin basit varsayımlar üzerine kurulmasının ve analizlerde matematiğin kullanılmasının bilimde daha hızlı bir ilerlemeye yol açacağı düşüncesi hakim olmuştur ve paradigma günümüze kadar bu geleneğe bağlı olarak gelişmiştir. İktisat sosyolojisinin merkezinde bulunan gelenek ise Weber, Marx, Durkheim ve Simmel'in zengin çalışmalarına dayanmaktadır. İktisat sosyolojisi geleneğinin temel prensipleri şöyledir: 1) İktisadi davranış sosyal davranışın bir formudur 2) İktisadi davranış sosyal olarak belirlenmiş ve gömülüdür 3) İktisadi kurumlar sosyal yapılardır.

3. İktisat Sosyolojisinin Yeniden Yükselişi

İktisat sosyolojisinin en önemli kurucularından birisi de Max Weberdir. Weber ekonominin nasıl işlediğini anlamak için sınıf çatışması ve güç kavramlarının önemli olduğu konusunda Karl Marx ile aynı düşüncededir. Weber Marx'ın analizine iki boyut daha eklemiştir. Ona göre kapitalizmin doğmasında kültür ve organizasyonlar iktisadi kaynaklar ve sınıflar kadar önemlidir. Weber'e göre kapitalizm kültürden doğmuştur: Özellikle kapitalizmin Kuzey Avrupa'da "Protestan Etik" ve dini değerlerinden doğduğunu savunmuştur. Aynı zamanda, Weber kapitalizmin doğmasında kültürün yanı sıra iktisadi kaynaklar ve çıkarların da önemli olduğunu fark etmiştir. Ona göre iktisadi kaynaklar ve çıkarlar trenin üzerinde yürüdüğü raylar gibidir, raylar olmaz ise tren gidemez. Weber'e göre kültür ise organizasyonu ve kaynakların kullanımını yöneten yani, hatları değiştiren bir kondüktör gibidir. Yani, kültür trenin raylar arasında yönünü belirleyen bir kondüktör gibi işlev görmektedir. Ayrıca, Weber'e göre bürokrasi kapitalizmin merkezinde yer almaktadır ve kapitalizmin varolması için önemlidir. Çünkü, organizasyonlardaki bürokrasi ile büyük sayılarda insanlar belirli bir amaç doğrultusunda harekete geçebilmektedir. Bu yüzden, kapitalizmin yalnızca özel mülkiyete değil, bürokrasiye de ihtiyacı bulunmaktadır. Marx'a göre kapitalist modernitenin yüzü burjuvazyken, Weber'e göre bükrattır. Ayrıca, ona göre rasyonelleşme kaçınılmaz bir gelişmedir ve kendi yolunu takip edecektir.

Rasyonelleşme, insanoğlunun içine girdiği ve hiçbir zaman dışına çıkamayacağı bir demir kafes gibidir(Hass,2007,5).

1904 yılında Max Weber iktisadi olguların analiz edilmesinde kullanılacak bir program yayınlamıştır. Weber bu program için “sosyal ekonomi” kavramını kullanmıştır. Sosyal ekonomi kavramının arkasındaki temel düşünce şöyledir: Sosyal bilimlerin bir çok dalı iktisadi olguların incelenmesinde kullanılmalıdır. Çünkü, sosyal bilimlerin güçlü ve zayıf oldukları taraflar bulunmaktadır. Ancak, araştırmacı amacına hangi sosyal bilim dalı uygun düşmekteyse onu seçmelidir. Örneğin, geçmişteki tek bir iktisadi olgu yakından incelenecekse, araştırmacı iktisat tarihini kullanmalıdır. Eğer, bir iktisadi davranış seti çalışılacaksa, araştırmacı iktisat sosyolojisini kullanmalıdır. Ancak, tek bir dönem içerisinde gerçekleşen çıkar-temelli bir davranış incelenecekse, araştırmacı iktisat teorisini kullanmalıdır(Swedberg,2001,78).

“Ekonomi ve Toplum” adlı eserinde Weber iktisat sosyolojisinin temel birimi olan “iktisadi sosyal davranış” kavramını ortaya atmıştır. Weber’e göre iktisadi sosyal davranış: 1) Bireyin bir davranışdır. 2) Temelde maddi çıkarlar doğrultusunda yapılmıştır, ancak bir dereceye kadar gelenek, alışkanlıklar ve duygularla da hareket edilmektedir. 3) Faydaya yöneliktir. 4) Diğer aktörler göz önünde bulundurulmaktadır. İktisat teorisine göre ise aktörler maddi çıkarlar doğrultusunda faydaya ulaşmak için hareket etmektedirler. Ayrıca, iktisadi davranışta diğer aktörlerin davranışları hesaba katılmazken, gelenek, alışkanlıklar ve duyguların da hiçbir rolü bulunmaz. İktisat teorisinde analiz edilen davranışlar tamamıyla iktisadi olanlardır. Ekonominin siyasetle, hukukla, dinle ve diğer sosyal unsurlarla ilişkisi ihmal edilmektedir. Aşağıda Tablo-1’de iktisat sosyolojisinde Weberyen yaklaşımın temel prensipleri bulunmaktadır (Weber,1978,Akt;Swedberg,2001,85-86).

Tablo-1: İktisat Sosyolojisine Weberyen Yaklaşım: Temel Prensipler

I.Temel Analiz Birimi İktisadi Davranış: Bu analiz yönetsel bireycilikle başlar. Diğer bireylerin davranışlarını hesaba katar ve buradan hareketle daha karmaşık sosyal davranış formları oluşturur.
II. İktisadi Davranışın Ters İspatlanıncaya Kadar Rasyonel Olduğu Kabul Edilir: İktisadi davranış sosyaldir ve çıkarlar doğrultusunda yapılır. Ampirik gerçeklik bu rasyonel davranış modeline uymadığında başka açıklamalar yapılır. Örneğin, bireyin geleneklerle veya duygularıyla hareket ettiği düşünülür.
III. Çatışma ve Hükmetme İktisadi Hayatın Özellikleridir: İktisadi yaşamda sürekli çatışma görülür. Çünkü, aktörler kıtlığın bulunduğu bir dünyada çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir.
IV. Sadece İktisadi Davranış İncelenmemelidir. İktisadi Olarak İlişkili Davranışlar da İncelenmelidir: İktisat sosyolojisi yalnızca iktisadi olguları incelemeyi, aynı zamanda iktisadi olguların iktisadi olmayan olgulardan nasıl etkilendiğini de inceler. Ayrıca, iktisadi olmayan olguların iktisadi olgulardan nasıl etkilendiğini de inceler.
V. İktisat Sosyolojisi İktisat Teorisiyle, İktisat Tarihiyle ve Diğer Yaklaşımlarla Yardımlaşma İçerisinde Olmalıdır: İktisadi olgular sosyal bilimlerde farklı yaklaşımların kombinasyonu ile incelenebilir.

Kaynak:(Swedberg,2001,90-91)

20. yüzyıl içerisinde sosyologlar iktisadın araştırma alanından çekilerek bu alanları profesyonel iktisatçılara bıraktılar. Ancak, 1980'lerden itibaren sosyologların yeniden iktisadın araştırma alanında araştırmalara başladığı, dolayısıyla iktisat sosyolojisinin başta ABD'de olmak üzere yeniden canlandığı görülmektedir. 1980'lerden itibaren iktisat sosyolojisinin yeniden doğmasının iki nedeni bulunmaktadır: Birincisi, bu yıllarda politik iktisadın yeniden popüler olması. İkincisi ise, neoklasik iktisadın artan hegemonyasına karşı tepkilerin ortaya çıkmasıdır. Bu yıllarda, bir yandan iktisatçılar ırkçılık, ayrımcılık, kollektif hareket ve aileler gibi sosyal olguları çalışırken, sosyologlar da iktisadın araştırma alanında çalışmaya başladılar.

İktisat teorisine karşı ilk ciddi başkaldırı ve iktisat sosyolojisinin hızlı yükselişini sağlayan olay Mark Granovetter'in (1985) "gömülülük" kavramını ortaya atmasıyla gerçekleşmiştir. Gömülülük kavramı böylece iktisat sosyolojisinin temel kavramı haline gelmiştir. Granovetter, özellikle "sosyal gömülülük" üzerine odaklanmıştır. Bu kavram iktisadi davranışın yalnızca kar ve maliyet hesaplamasıyla yapılmadığını, gerçekte iktisadi davranışın insan ilişkileri ağı içinde gömülü olduğunu ifade etmektedir. Granovetter'e göre ekonomiler sınıf, güç, siyaset, kurumlar, kültür gibi faktörlerin içinde gömülüdür. Bu faktörler iş adamlarının, yöneticilerin, girişimcilerin, çalışanların piyasalarda nasıl davranacaklarını şekillendirir. İktisat sosyolojisine göre bu faktörlerin varolmadığını düşünmek veya iktisadi davranışı bireysel rasyonel hesaplama indirgemek yanlış bir tutumdur. Bu yüzden, iktisadi sorunlar sosyolojiden alınan kavramlar ile açıklanmaya çalışılmalıdır. Aşağıda Tablo-2'de 1980'lerden itibaren yükselişe geçen yeni iktisat sosyolojisinin temel prensipleri bulunmaktadır (Hass,2007,8).

Tablo-2: Yeni İktisat Sosyolojisi Yaklaşımı: Temel Prensipler

I. İktisadi Davranış Her Zaman Sosyal Yapı İçerisinde Gömülüdür: Gömülülük kavramı ilk defa Karl Polanyi'nin çalışmasında görülmektedir. Sonra Mark Granovetter tarafından 1985 yılında yazılan bir makale ile popüler olmuştur.
II. Ekonomi ve Temel Kurumları Sosyal Yapının Bir Formu Olarak Kavramlaştırılabilir: Ekonomi sosyal olarak ağlar aracılığıyla ve diğer sosyal yapılarla inşa edilebilir.
III. Rasyonellik Varsayımı Gerçek Dışı Bir Varsayımdır: Rasyonel seçime göre insanlar birbirinden izoledir ve tam bilgiye sahiptir. İktisadi analizlere sosyal yapının ilave edilmesi gerekir.
IV. İktisat Sosyolojisinin Amacı İktisadi Olguları İncelemek Olmalıdır: Eski iktisat sosyolojisinin tersine, yeni iktisat sosyolojisi iktisatçıların çalıştığı sorunları çalışmalıdır. Yeni iktisat sosyolojisi ekonominin merkezinde bulunan problemleri çalışmalıdır. Örneğin, fiyatlar, yatırım kararları gibi.
V. Ana Akım İktisat Teorisiyle Çok Az İşbirliği Yapılmaktadır: Ana akım iktisat teorisinde çok az gelişme dikkatle incelenmektedir. İktisat teorisinde bazı gelişmeler, örneğin işlem maliyeti analizleri ve Yeni Kurumsal İktisat izlenmektedir. Geleneksel iktisat tarihine sempati duyulmaktadır. Ancak, yakından takip edilmemektedir.

Kaynak:(Swedberg,2001,90-91)

Mark Granovetter 1980'lerde tekrar yükselişe geçen yeni iktisat sosyolojisini eski iktisat sosyolojisinden farklı bulmaktadır. İktisat sosyolojisinin yeni versiyonu neoklasik iktisadı acımasızca eleştirmektedir. Eski iktisat sosyolojisi ise iktisat bilimine karşı saygılı bir duruş içermekteydi ve iktisatçıların çalışmadığı alanlarda araştırma yapmaktaydı. Ancak, yeni iktisat sosyolojisinin temel prensiplerine göre bu disiplindeki araştırmacılar iktisatçıların çalıştığı sorunları da çalışmayı amaç edinmek zorundadırlar (Swedberg ve Granovetter,2001,13).

4. Rasyonel Seçim Teorisine Yapılan Eleştiriler

Neoklasik iktisat teorisinin ilk varsayımı bireylerin rasyonel olduğudur. Bu varsayım tarihsel açıdan bakıldığında Adam Smith'e kadar uzanır. Smith'e göre insanlar ticaret yaparken veya çalışırken duygularına göre hareket etmezler, rasyonel davranırlar. Günümüzde modern ekonomilerde ise rasyonel aktörler daha dikkatli davranırlar ve çok daha karmaşık durumlarda zor kararlar vermektedirler. Neoklasik iktisat teorisine göre bireyler tercihlerine bağlı fayda fonksiyonlarına sahiptir. Bireylerin tercihleri ise kararlı, yavaş değişen ve geçişgen özelliğe sahiptir. Mallara sahip olmak veya tüketmek ise tüketicilere fayda sağlamaktadır.

Neoklasik iktisat teorisinin bazı temel varsayımları bulunur: 1) İktisadi aktörlerin rasyonel tercihleri vardır. 2) İktisadi aktörler faydasını maksimize etmek için davranırlar. 3) İktisadi aktörler tam bilgiye sahiptir. İktisadi aktörler bireyler, hanehalkı veya şirketler olabilir, ancak tüm aktörler kendi çıkarına göre hareket ederler. Ayrıca, iktisadi aktörler kendi menfaatlerini etkilemediği sürece diğerlerinin davranışlarını önemsemezler(Bishop,2007,258).

Eğer, iktisadi aktör X'i Y'ye tercih ediyorsa, bu durumda $U(X) > U(Y)$, yani X'ten elde ettiği fayda Y'den elde ettiği faydadan yüksektir.

Eğer, iktisadi aktör X ve Y'yi eşit tercih ediyorsa, bu durumda $U(X) = U(Y)$, yani X'ten elde ettiği fayda Y'den elde ettiği faydaya eşittir.

Bu durumu kısaca söylemek gerekirse, rasyonel davranış faydayı maksimize etmektir. Eğer, tercihiniz faydanızı maksimize etmiyorsa, iktisatçılara göre rasyonel davranmamış olursunuz.

Rasyonel seçim teorisi sosyal bilimlerde büyük bir popülerlik kazanmıştır ve sosyolojinin bazı alanlarına da girmiştir. Rasyonel seçim teorisine yapılan en güçlü eleştirilerden birisi bu teorisinin "totolojik" olmasıdır. Totoloji problemi tercihlerde görülür: İnsanların tercihleri nasıl bilinebilir? Paul Samuelson "açıklanmış tercihler" ile bilinebileceğini savunmuştur. Samuelson'a göre bireyler yaptıkları seçimler veya davranışlar ile tercihlerini açıklayarak, tercihlerinin neler olduklarını, ne istediklerini, mallara verdikleri değerleri ve tercihlerin sırasını gösterir. Rasyonel seçim teorisine göre tercihler doğrudan seçimlere dönüşmektedir. Bu teoriye göre tercihlerimiz seçimlerimize dönüşmektedir, çünkü tercihlerimiz her zaman faydamızı maksimize

etmektedir. Fakat bu iddianın doğruluğunu test edebilmek için önce insanların tercihlerini bilebilmemiz gerekir, sonra da gerçekleşen seçimlerine ve davranışlarına bakmamız gerekir. Bunun sonucunda yarısında insanların faydalarını maksimize etmek için hesap yaptıklarını, diğer yarısında ise faydalarını maksimize etmedikleri görülür. Yani, fayda maksimizasyonu yapmadıkları durumlarda, iktisatçılara göre insanlar irrasyonel davranmış olurlar(Hass,2007,21-22).

Totoloji problemini aşmak için iktisatçılar genellikle insanların seçimlerine bakarlar ve sonra bu seçimlerin tercihlerini yansıttığını savunurlar. Ancak, bu noktada totoloji problemi devreye girer. Birincisi, tercihlerin seçimlere dönüştüğünü varsaymakla başlamak iyi bir başlangıç değildir. Seçimlere bakıp bunların açıklanmış tercihler olduğunu ve bunun teoriyi desteklediğini savunmak çok doğru değildir. Çünkü, insanların tercihlerinin ölçülmesi mümkün değildir. İnsanların tercihlerinin gerçekte neler olduğunu veya nereden geldiğini bilebilmemizi sağlayacak bir yaklaşıma sahip değiliz. Ancak, bu varsayım insan davranışını çok basitleştirmekte ve kolay bir şekilde modellenmesini sağlamaktadır. Ancak, bu durum da modelin eleştirilmesine yol açmaktadır. Bu modele göre insanların zevklerinin ve beğenilerinin nereden geldiği sorulduğunda tatminkar bir cevap alınmamaktadır. Halbuki, sosyologlara göre zevkler ve beğeniler sınıf kavramı bağlamında anlaşılabilir.

Totolojik olmasının yanı sıra rasyonel seçim teorisine yapılan bir eleştiri de çok basit olmasıdır. Bazen bireyler kişisel kazançları için hesap yaparlar, ancak her zaman her durumda kişisel kazançları için hareket etmedikleri görülür. Çoğu insan davranış alışkanlıklar ve geleneklerle ile yapılmaktadır. Örneğin, bazı davranış alışkanlıklarımız vardır ve bu durumlarda hep aynı şekilde davranırız. Dersler sırasında aynı sırada otururuz. Bu durum hakkında düşünmemize gerek bulunmaz ve düşünmeyiz. Aynı bara, mağazaya veya arkadaşlarımıza bir kazancımız olduğu için gitmeyiz. Çünkü, bu gibi durumlarda alışkanlıklarımızla hareket ederiz. Bazı durumlarda ise insanlar duygularıyla veya ahlak duygusuyla hareket ederler. Çünkü, bu davranış onlara bir anlam kazandırır, ama maddi bir kazanç sağlamaz. Bazı davranışlarımız ise bunların bir kombinasyonunu içerir: Alışkanlık, gelenek ve ahlak duygusuyla hareket edebiliriz. Örneğin, yaptığımız iş yalnızca para kazanmamızı sağlamaz, aynı zamanda bize bir kimlik ve anlam kazandırır. Bu gibi durumları rasyonel seçim teorisi açıklayamamaktadır(Hass,2007,21-22).

İktisatçılar, ekonomide aktörlerin tam bilgi sahibi olduğunu, objektif ve rasyonel bir şekilde hesap yaptıklarını varsayar. Deneysel psikoloji alanında yapılan çalışmalar ise bu varsayımı redetmektedir. Çünkü, deneysel psikoloji alanında yapılan araştırmalar insanların "sınırlı rasyonaliteye" sahip olduğunu göstermektedir. İnsanların objektif bir şekilde dünyayı inceleyemediği, sahip oldukları zihinsel kategorileri kullanarak bilgiyi filtre ettikleri yapılan araştırmalar ile gösterilmektedir. Bu konuda araştırma yapan bazı psikologlar durumun böyle olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Örneğin, aynı durumda, durum farklı bir şekilde sunulduğunda insanların farklı kararlar verdiklerini göstermişlerdir. Yeni bir ilaç kullanımında, hastalara ölme riskleri ve iyileşme

ihtimalleri olmak üzere iki durumda bilgi verilmektedir. Deneklerin iyileşme ihtimalleri verildiğinde ilacı kullandıkları, ölme riskleri verildiğinde ise ilacı kullanmadıkları görülmektedir.

İktisat biliminde benimsenen “yöntemsel bireycilik” yaklaşımı sosyolojide uygulanan yaklaşımın tam tersidir. Bu yaklaşım bireyle başlar, bireyin davranışlarından firmalar, sosyal kurumlar ve diğer makro olgular inşa edilir. Bu ise sosyolojik yaklaşıma göre problematiktir. Birincisi, insanlar hiçbir zaman iktisadi insan karakterinin (homo-economicus) olduğu gibi izole veya yalnız değildir, diğer bireyler ve gruplarla düzenli ilişkiler içerisindedir. İkincisi, birey daha önce varolan sosyal bir dünyada doğmaktadır. Yani, birey daha doğmadan karmaşık bir sosyal yapı varolmaktadır. Üçüncüsü, sosyal gerçekler ve sosyal yapılar yalnızca bireyin davranış motiflerinden veya tercih sıralamasından yola çıkılarak açıklanamaz. Sosyal bir dünyanın inşa edilmesi için bireyin psikolojisinden daha fazlasına ihtiyaç duyulur (Swedberg ve Granovetter,2001,11).

Halbuki, iktisadi davranış insan ilişkileri ağı içerisinde gömülüdür. Ağlar ile bireyler veya guruplar arasındaki düzenli ilişkiler seti veya sosyal bağlar ifade edilmektedir. Ağ içerisinde bulunan bir bireyin sosyal davranışı gömülüdür, çünkü bu davranış diğer insanların karşılıklı davranışları bağlamında ifade edilmektedir. Bu durumu analiz eden bir araştırmacı bu nedensel süreç içerisinde her adımı hesaba almak zorundadır. Tek faktöre dayanan açıklamaların çok basit olduğu ve gerçeğe uymadığı görülmektedir. Örneğin, Durkheim’a göre iktisadi davranış insanların en fazla birkaç aşamada birlikte etkileşim içinde oldukları kısa bir süreci hesaba alırken, gerçekte iktisadi davranış çok uzun davranış süreçlerinin bir parçasıdır. Karl Polanyi ise kaynakların tarih boyunca karşılıklı bağımlılık ve yeniden dağıtım ilkeleri doğrultusunda paylaşıldığını öne sürmüştür. Ona göre iktisadi davranış siyasi ve dini faaliyetlerin içerisinde gömülüdür(Swedberg ve Granovetter,2001,11).

Faydacılık geleneğinin büyük bir kısmında, klasik ve neoklasik iktisat da dahil olmak üzere, iktisadi aktörlerin rasyonel ve kendi çıkarlarına uygun davranışlarının sosyal ilişkilerden çok az etkilendiği varsayımı yapılır. Çoğu sosyolog, antropolog, siyaset bilimci ve tarihçilere göre piyasa öncesi toplumlarda iktisadi davranışın sosyal ilişkilerde gömülü olduğu düşüncesi egemendir. Ancak, modernleşmeyle birlikte iktisadi davranışın sosyal ilişkilerden bağımsız hale geldiği düşünülür. Bu görüşe göre ekonomi modern toplumlarda bağımsız ve farklılaşmış bir alan olarak görülür. İktisadi faaliyetler ise sosyal yükümlülükler veya akrabalık ilişkileri çerçevesinde gerçekleşmez. Modern toplumlarda insanların kendi kazançları için rasyonel bir şekilde hesap yaptıkları görülür. Hatta, bu görüşe göre iktisadi hayatın sosyal ilişkiler içerisinde gömülü olduğu söylenmez ve tersi iddia edilir. Yani, sosyal ilişkilerin piyasaların bir ürünü olduğu iddia edilir(Granovetter,2001,51).

Ancak, çoğu iktisatçı modernleşmeyle birlikte gömülülükteki azalmayı dahi kabul etmez. Hatta, çoğuna göre piyasa öncesi toplumlardaki gömülülük modern piyasa

toplumlarındaki gömülülükten fazla değildir. Adam Smith de aynı şeyi vurgulamıştır, insan doğasının ticarete, takasa ve değişime karşı yatkınlığı olduğunu ileri sürmüştür. Klasik ve neoklasik iktisata göre insan davranışı atomize ve az sosyal yoğunlukta gerçekleşmektedir. Hatta, klasik ve neoklasik iktisada göre aktörlerin sosyal ilişkilerinin olması rekabetçi piyasaların işleyişini bozan bir sürtünme etkisine benzemektedir (Granovetter,2001,52).

Rasyonel seçim teorisi çok basitleştirilmiş bir davranış modeli olmakla birlikte kültürel ve sosyal farklılıklara çok az değinmektedir. Ayrıca, bu yaklaşımdan dolayı çok zengin ve detaylı olan sosyal faktörler ihmal edilmiş olmaktadır(Kalleberg,1995,1214). İktisat teorisi rasyonaliteye büyük önem verirken, kültürü ihmal etmektedir. Kültür iktisadi davranışları ve organizasyonu etkileyen önemli bir faktördür. Farklı toplumlar veya guruplar devlet-toplum ilişkilerinde neyin “doğal” veya “normal” olduğuyula ilgili farklı siyasi kültürlere sahiptir. Örneğin, Avrupalılara göre devletin ekonomiye müdahale etmesi ve toplumu piyasaların olumsuz etkilerinden koruması gerekir. Amerikalılara göre ise devleti toplum yönetir ve toplum önderlik eder, devletin ekonomiye müdahalesinin olumsuz etkileri olduğu düşünülür. Aynı zamanda, Amerikalılara göre devletin ekonomiye müdahalesi özgürlükleri kısıtlayarak tiranlığa yol açmaktadır (Hass,2007,14).

Ancak, rasyonel seçim teorisi insan davranışının modellenmesini ve çalışılmasını basitleştirmektedir. Rasyonel seçim teorisi tercihlerimizin faydalarını ve maliyetlerini hesaplayabildiğimizi varsaymaktadır. İnsanların karar verme süreçlerini maliyetlerle değerlendirebileceklerini düşünürsek, bu maliyetler zaman ve parasal olarak ölçülebilir ve kantitatif tekniklerle analiz edilebilmektedir. Rasyonel seçim teorisi genelde insan iktisadi davranışlarının modellenmesiyle ilgili iyi sonuçlar da vermektedir. Fizikçiler hareket kanunlarını çalışırken başlangıçta sürtünmesiz bir yüzey olduğunu varsayarlar, benzer şekilde iktisatçılar da çok karmaşık olguları modelleyebilmek için rasyonel seçim teorisini kullanmaktadırlar.

5. Türkiye’de Sabri Ülgener’in Katkıları

Türkiye’nin Weber’i olarak bilinen Sabri Ülgener Osmanlı toplumunun iktisadi zihniyetini açıklayabilmek için önemli çalışmalar yapmıştır. Çünkü, Sabri Ülgener’e göre Genç Cumhuriyetin ulaşmak istediği hedeflere en az sıkıntılı bir şekilde ulaşılması için toplumun nereden geldiğinin araştırılması gerekiyordu. Weber’in yazmış olduğu eserlerin ışığında, Osmanlı iktisat tarihinden hareketle ekonomi ile İslamiyet arasında sağlıklı köprüler kurmaya çalışmıştır(Sayar,1998,19-21).

Sabri Ülgener eserlerinde bir Osmanlı mirası olan toplumsal ataletin köklerini yani, kapitalistleşememe olgusunu sağlıklı bir metotla ortaya koymuştur. Sabri Ülgener yaptığı çalışmalarda (2006a,2006b,2006c) Weber’in ayak izlerini sürerek Avrupa dışı çevrede irrasyonalizm diyebileceğimiz iktisat zihniyet dünyasının durağanlığını ve bunun köklerini başarıyla göstermiştir. Ülgener iktisat zihniyetine ilişkin eserlerinde

Weber'in İslama ilişkin bulgu ve tesbitlerini düzeltmesiyle Weber'e yönelik sağlıklı bir eleştirel yaklaşımı da gerçekleştirebilmiştir. Ülgener'in eserlerinin Osmanlı'dan geriye kalan bu olumsuz tarihi mirasın çözüme kavuşturulmasına yardımcı olduğu görülüyor. Ülgener'e göre, Genç Cumhuriyetin bu irrasyonellik batağından çıkarılması ve toplumsal bir anlaşmayla rasyonellik eksenine oturtulması gerekiyor.

Sabri Ülgener'in araştırma programının iskeletinde şu sorular bulunmaktaydı: Osmanlı-Türk gerçeğinde ortaya çıkan iktisadi geriliğin (ya da kapitalistleşememenin) önünde ne gibi set ve engeller vardı? Osmanlı-Türk gerçeğinde İslam ahlakı nasıl bir iktisat zihniyeti yaratmıştı? Sabri Ülgener eserlerinde Osmanlı-Türk tarihinde iktisat ahlakı ile iktisat zihniyetinin detaylı bir araştırmasını yapmaktaydı. Eserlerinde İslam tasavvufunun etkisiyle ekonominin içe çekilişini ya da ortaçağlaşmasını açık bir dille anlatmaktaydı(Sayar,1998,66-79).

Batıda kapitalizmin ruhunu Protestan ahlakının ekonomik düzleme taşıdığı riyazi insan tipi belirlemişti. Ancak, Webergil anlamda, Osmanlı ekonomik düzlemiyle İslamiyet arasında benzeri köprüler kurulamamıştı. Çünkü, İslamiyet içerisinde görülen zahit karakterinin ekonomik hayata karşı duyarsız kalması ve dinin gösterdiği duyarlılığı ekonomik düzleme taşıyamaması bunun sebebiydi. Max Weber'in riyazi insanı (Protestan Ahlakı) ile Sabri Ülgener'in zahid insanı (İslam Ahlakı) asırlardır tam bir tezat içinde kaldılar. Sabri Ülgener'e göre Osmanlı-Türk insanının günlük hayatını geçimlik ve götürü bir şekilde devam ettirmesinin, yani zühd küresinin dışına çıkaramamasının asıl sebebi ise İslami tasavvuftu(Sayar,1998,303).

Sabri Ülgener neoklasik iktisadın soyut yaklaşımına oldukça mesafeli ve insan-madde ilişkisine ise eleştireldi. Ancak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan iktisat zihniyeti ve Cumhuriyetle geçen devletçi yıllar ayakları yere basan bir firma anlayışını doğurmamıştı. Ona göre dünyadaki gelişmeler ekonomik bir düzlemde rasyonel firma düzenine doğru ilerlemektedir, Türkiye'de bu mücadeleye girmeli ve iktisadi gerçeklik kervanına katılmalıydı. Sabri Ülgener'e göre zühd küresinin insanların rasyonel firma yönetimiyle birlikte yol alabilme şansları dün olduğu gibi, potansiyel olarak, bugün de vardı(Sayar,1998,93).

Ancak, Sabri Ülgener kapitalizmin gelişme sürecinde içi boşalan insanın tekrar doldurulmasından ve güzel bir ahlakla davranmasının teşvik edilmesinden yanadır. Ona göre, kapitalizm iki peronlu bir ilişki sistemine dönüşmelidir. İlk peronda insan-madde (iktisat) ilişkisi, ikinci peronda ise birincinin başarısı ile ayakta duracak olan ahlak peronu bulunmalıdır. Yani, ikinci peron insan-insan ilişki alanıdır. İlk peronun insanı oyunu kurallarına göre oynar, maliyet hesabı yapar. Bu insan karakterine iktisatçılar homo-economicus adını vermişlerdir. İkinci perondaki insan ise kazanç hırsından arınmıştır ve davranışının kaynağını güzel ahlakta bulur. Bu taslak modelin omurgası ahlak ile ekonomi arasındaki tutarlı bir dengeye veya uyuma dayanmaktadır. Ruhunu kaybetmiş bir ekonomik düzlem, iktisat ve ahlak gibi iki peronun birleşmesiyle dünyaya kaybettiği soluşunu tekrar kazandırmış olacaktır(Sayar,1998,327-330).

Bu konuda Sabri Ülgener gibi düşünen Orhan Türkdoğan'a göre de Türk iktisat sistemine manevi değer kazandırma felsefesi (Püritan İslam Ahlakı) gündeme gelmelidir. Çünkü, ülkemizde işletme kültürü ve ekonomik yapısına İslam etiği değerlerimizi kazandırmadığımız sürece, haksız kazanç sağlama, aşırı kar ve tasarrufa dayanmayan aşırı tüketimin önüne geçilemez. Ayrıca, Püritan İslam Ahlakı toplumumuzda, sadakat duygusunu, dayanışma, iş yerine bağlılık, nimete küfretmemek, tasarruf inancı, gazilik, şehitlik ve devlete olan saygı gibi sayılamayacak ölçüde değerlerimizin kaynağını oluşturmaktadır(Türkdoğan,2004;2005,671;55).

6. Sonuç ve Değerlendirmeler

İktisat sosyolojisine göre iktisat biliminin sosyal bir perspektif içermesi gerekir. Çünkü, ekonomi sosyal bir dünyanın parçası olduğundan toplumun geri kalan kısmından soyutlanarak incelenemez. İktisat sosyolojisinin yükselişini sağlayan kavram "gömülülük" olmuştur. Sosyal gömülülük kavramı, iktisadi davranışın yalnızca kar ve maliyet hesaplamasıyla yapılmadığını, gerçekte iktisadi davranışın insan ilişkileri ağı içinde gömülü olduğunu ifade etmektedir. İktisat sosyolojisine göre ekonomiler sınıf yapısı, güç, siyaset, kurumlar, kültür gibi faktörlerin içinde gömülüdür. Bu faktörler iş adamlarının, yöneticilerin, girişimcilerin, çalışanların piyasalarda nasıl davranacaklarını şekillendirmektedirler. İktisat sosyolojisine göre bu faktörlerin varolmadığını düşünmek veya iktisadi davranışı bireysel rasyonel hesaplamaya indirgemek yanlış bir tutumdur.

Osmanlı-Türk iktisadi zihniyeti üzerinde önemli çalışmalar yapmış olan Sabri Ülgener de neoklasik iktisadın yalnız ve atomistik olan homo-economicus karakterinden rahatsızdır. Ülgener'e göre kapitalizmin gelişme sürecinde içi boşalan ve ruhunu kaybeden insanın tekrar ruhunu kazanması gerekmektedir. Ona göre ruhunu kaybetmiş bir ekonomik düzlem, iktisat ve ahlak gibi iki peronun birleşmesiyle dünyaya kaybettiği soluğunu tekrar kazandırmış olacaktır. Bu yüzden, Ülgener'e göre ahlak ile ekonomi arasındaki tutarlı bir dengeye veya uyuma ulaşmak önemlidir.

Sabri Ülgener ve Orhan Türkdoğan'a göre Türk iktisat sistemine manevi değer kazandırma felsefesi (Püritan İslam Ahlakı) gündeme gelmelidir. Örneğin, bu konuda araştırmalar yapan Herrmann-Pillath (2007) çalışmasında Adam Smith'in iktisat düşüncesi ile Konfüçyüsçü inanç sistemi arasındaki ortak noktaları göstermeye çalışmıştır. Araştırmacı, Çin'in kurumsal yapısında ve etik çerçevesinde Batı ile Doğunun birleştiğini, yaptığı çalışmada belirtmektedir. Çin'de Adam Smith'in iktisat düşüncesi ile Konfüçyüsçü inanç sisteminin birleşmesine "Beijing Konsensusu" adı verilmiştir. Çinli aydınlara göre bu Konfüçyüsçü geleneklerin günümüzde yeniden canlandırılmasıdır(Herrmann-Pillath,2007,20).

7. Kaynaklar

- Bishop, Robert (2007): *The Philosophy of the Social Sciences*, Continuum International Publishing Group
- Granovetter, Mark (2001): "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", edi. Swedberg, R.; Granovetter, M., *The Sociology of Economic Life*, s. 51-76, Westview Press.
- Hass, Jeff (2007): *Economic Sociology: An Introduction*, Routledge.
- Herrmann-Pillath, Carsten (2007): "Adam Smith and Confucius: Towards a Transcultural Foundation of Institutions", *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, Vol. 3, No. 3, pp. 91-126, 2010. Erişim için SSRN: <http://ssrn.com/abstract=966033>
- Kalleberg, Arne L. (1995): "Sociology and Economics: Crossing the Boundaries", *Social Forces*, vol. 73, No. 4, s. 1207-1218.
- Sayar, Ahmet Güner (1998): *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, Eren Yayıncılık
- Schumpeter, J.A., (1954) : *History of Economic Analysis [İktisadi Analizin Tarihi]*, Allen and Unwin, London.
- Swedberg, Richard (1991): "Major Traditions of Economic Sociology", *Annual Review of Sociology*, vol. 17, s.251-276.
- Swedberg, Richard ; Granovetter, Mark (2001): "Introduction To The Second Edition", edi. Swedberg, R.; Granovetter, M., *The Sociology of Economic Life*, s. 1-28, Westview Press.
- Swedberg, Richard (2001): "Max Weber's Vision of Economic Sociology", edi. Swedberg, R.; Granovetter, M., *The Sociology of Economic Life*, s. 77-95, Westview Press.
- Türkdoğan, Orhan (2004): *Osmanlı'dan Günümüze: Türk Toplum Yapısı*, Çamlıca Yayınları.
- Türkdoğan, Orhan (2005): *İslami Değerler Sistemi ve Max Weber*, IQ Kültür ve Sanat Yayınları.
- Ülgener, Sabri (2006a): *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yayınları
- Ülgener, Sabri (2006b): *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları
- Ülgener, Sabri (2006c): *Makaleler*, Derin Yayınları. [Yayına Hazırlayan: Ahmed Güner Sayar]
- Weber, Max (1921-22/1978): *Economy and Society [Ekonomi ve Toplum]*, University of California Press